

UOT 75

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.1.295>

NİGAR ABBASOVA*

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN XIX ƏSR QADIN ÜST GEYİMLƏRİNİN BƏDİİ-KONSTRUKTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin XIX əsr qadın üst geyimlərinin bədii-konstruktiv xüsusiyyətləri araşdırılır. Təhlilə Azərbaycanın aparıcı muzeylərində qorunub saxlanılan Qarabağın qadın geyim elementləri cəlb olunub. qeyd olunur ki, milli qadın geyiminin formasının yaradılmasında iştirak edən geyimin struktur detalları həm də geyimin üslub istiqamətini müəyyən edən dekorativ rol oynamışlar. Qadın geyiminin dekorativ tərtibatında mühüm rol oynayan bədii tikmə boyun nahiyəsində, çiynlərdə mədaxil formasında, paltarın perimetri boyunca, qollarında, ön və arxa rəflərdə tikilirdi, bu da geyimin növündən və təyinatından asılı idi.

Açar sözlər: Qarabağ, milli, qadın üst geyimi, bədii tərtibat, konstruktiv həll, dekorativ, element.

Giriş

Ənənəvi geyim xalqın maddi mədəniyyətinin mühüm elementidir. O, etnik qrupun tarixi inkişaf prosesini, bədii zövqünü və məharətini əks etdirir. Milli Azərbaycan geyiminin bədii ifadə vasitələrinin arsenalında əsrlər boyu sosial, estetik, iqtisadi və digər funksiyaları özündə birləşdirən dekorativ elementlər xüsusi yer tutur.

Ümumiyyətlə, geyim mədəniyyətinin formalaşmasının başlanğıcı eramızdan əvvəl 40-25 min illərə təsadüf edir. Qarabağda bu mədəniyyət Quruçay arxeoloji mədəniyyətindən başlayaraq uzun bir təkamül yolu keçərək XIX – XX əsrlərdə ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Qarabağın milli geyimi çox parlaq və zəngindir. Azərbaycan milli geyimlərinin tarixinə nəzər salsaq, məlum olur ki, Qarabağ dəbi həmişə bir addım öndə olub. Qarabağın dərziləri və zərgərləri son dərəcə istedadlı olub, təkcə öz bölgəsinin deyil, bütün ölkənin şan-şöhrəti və fəxri olublar.

Əsas məzmun

Xalq sənətkarları öz modellərində geyim funksiyasından çıxış edərək, utilitar və estetik tələblərə uyğun nümunələrində vəhdət və tarazlığa israrla nail olmuşlar. Kostyumun tamamlanmasında istifadə edilən qırçınlar və bükülmələr həm geyimin özünün, həm də onun ayrı-ayrı hissələrinin üçölçülü formasını yaradırdı. Bu tip dekorativ elementlər həm qadın geyimlərinin bədii tərtibatında, həm də kostyumun formasının korreksiyasında müəyyən rol oynamışdır. Həcmli səthin formalaşdırılması üsulu və geyimin həm konstruktiv, həm də dekorativ elementi olan kolleksiyalar geyimin müxtəlif hissələrinin modelləşdirilməsində çox geniş istifadə olunurdu. Qırçınların yeri xalq geyimlərinin konstruksiyası ilə müəyyən edilirdi. Parça ətəklərin və önlüklərin kəmərlərində, köynəklərdə – qollarda, boyunduruq boyunca qırçınlarda yığılmışdı.

Qarabağ zonasından XIX əsrə aid qadın üst köynəkləri çiyn tikişində bükülmə ilə işlənmişdir. Bu halda, qolun enini artırmaq üçün dirsək səviyyəsində kəsilmiş, burada bir dairədə toplanmış daha geniş bir parça tikilmişdir. Belə qollar xalq arasında “yelpazə” adlanır və onlar XIX əsrin ikinci yarısında Avropa dəblərinin təsiri ilə meydana çıxmışdır [9, s.120]. Avropa geyimlərindən götürülmüş oxşar yeniliklərdən arxalıqların dizaynında geniş istifadə edilmişdi. Tirmədən, məxmərdən və digər bahalı parçalardan tikilmiş bu tip geyim nümunələri büküş və xırda büzmələrlə geniş şəkildə bəzəyirdilər. Beləliklə, Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından olan Şuşa arxalığının orijinal qolları büzmə ilə tərtib edilib. Bütün Azərbaycan ərazisində geniş yayılmış çiyn geyim növü olan arxalıq fiqurun belində möhkəm durur, bel kəsiyinə isə müxtəlif enli ətək-bask büküm və ya xırda yığım şəkildə yığılaraq tikilirdi.

Geyimlərin bəzədilməsində istifadə edilən ən ifadəli struktur və bəzək elementlərindən biri qırçın idi. Onlar baskda və arxalığın qollarının tərtibatında getdikcə daha çox istifadə olunurdu. Bask kimi istifadə edilən qırçınlar dekorativ olmaqla yanaşı, həm də forma yaratmaq funksiyasını yerinə yetirirdi. Sonuncular, modelin həcmələrini, formalarını və siluetini dəyişdi ki, bu da həm hərəkət azadlığını təmin etdi, həm də bəldə və ombada oturuşdu, paltarlara zəriflik və bəzək verirdi.

Qadın üst geyimlərində həm ütülənmiş, həm də yumşaq qırçınlardan istifadə olunurdu. Belə

forma quran qırçınlar həmişə paltarda eninə və ya əyri iplik boyunca uzanan şaquli xətlər boyunca yerləşirdi. Bir qayda olaraq, birtərəfli qırçınlar, daha az büzməli istifadə olunurdu. Belə ki, Qarabağda hazırlanmış arxalıqlar üçün nəzərdə tutulan ətklər zərif qırçınlara yığılmışdı. Qarabağ arxalıqlarının qolları və yaxaları qırçınlarla bəzədilmişdir ki, buna misal olaraq şairə Xurşid Banu Natəvana məxsus arxalığı göstərmək olar [7, s.105-106]. Lelüfər adlanan bu arxalığın qollarının forması, dirsəkdən aşağı, zıncırov formalı əlcəklə bitib, kənarları bükülmüş qırçınla bəzədilib. Amma düz uzun qolları olanlar da var idi.

Azərbaycan qadın geyiminin bəzədilməsində boyun xətti, məmulatın alt hissəsinin forması və qollarının kəsimi müəyyən rol oynamışdır. Bu və ya digər növ qadın dəstlərinin tərtibatında bir-biri ilə əlaqəli elementlər olmaqla, qadın kostyumunun siluetini və formasını formalaşdırdılar. Arxalıqların dərin sinə dekoltesi düz və yuvarlaq küncəli olan dərin “kare” formasında kəsilmiş, bəzən Qarabağ nümunəsində də görüldüyü kimi, qızılgül qönçəsi və “meydan” şəklində təqdim edilmişdir. Belə dərin boyun xətti, bir tərəfdən, geyimin funksional xüsusiyyətləri ilə əlaqədar idi. Arxalıq büstün altından boyun dibindən başlayaraq bərkidilir və o dövrdə qadınların alt paltarı olmadığından qadının əsas ləyaqətini qoruyub saxlamağa imkan verirdi. Digər tərəfdən, azərbaycanlı qadının etnik tipi dəyirmi üzlü, qısa boyunlu orta boylu qadını nəzərdə tutur, onun olması uzun boyun xəttinin istifadəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirirdi, çünki boğazaltı boyun kəsiyi vizual olaraq boynu daha da qısaldardı.

Arxalıq qolunun alt xətti də kostyumun kompozisiyasının təamlığını dəstəkləyirdi. Belə ki, çox qatlı yubka ilə təmsil olunan geniş ombaların olması, qolun son dərəcə ciddi alt hissəsinin istifadəsini nəzərdə tuturdu. Baxmayaraq ki, Qarabağdan olan nümunələrin təqdim etdiyi faktiki materiala görə, bu bölgələrin arxalıqları, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dirsəkdən aşağı enli zəng formalı lelüfər qollarla təchiz edilmişdir. Bu tip qolların qıraqları bükümlərlə bəzədilirdi.

Bir neçə əsrlər boyu dəbdəbəli, bahalı qadın geyimlərinin əsas dekorativ bəzəyi tikmə idi. Dekorativ-tətbiqi sənətin ən geniş yayılmış növlərindən biri olan bədii tikmə (naxışlı tikmə) sonrakı əsrlərdə Azərbaycanın bir çox şəhər və kəndlərində geniş yayılmışdır. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələrindən olan qadın və qızlar tikmə ilə məşğul olurdular. Onların əsərləri rəng seçimi, yüksək bədii məharəti və milli orijinallığı ilə seçilir.

Naxışlı motivlərdən və quşların mürəkkəb toxunuşlarından ibarət təkrəngli təkəlduz tikmə nümunəsi rəng zənginliyi və kompozisiya ahəngdarlığı ilə seçilir. Təkəlduz tikmələrinin rəng sxemi müxtəlif qrafik elementlərin və çoxlu sayda ornamental motivlərin təəssüratını yaradır. Bunu tarixi-bədii əhəmiyyətinə görə qiymətli olan, XIX əsrdə Qarabağda tirmə parçadan tikilmiş, təkəlduz tikmələri ilə bəzədilmiş “baharı” üst çiyin geyimi sübut edir. Məmulatın yaxası, qolları və ətəyi tikişlə bəzədilib, burada hicri 1275-ci il və “Maşallah, mübarək olsun” sözləri təkəlduz texnikası ilə işlənib.

Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində nümayiş etdirilən baharıda Azərbaycan bədii tikmə ustalarının ornamental yaradıcılığı öz əksini tapıb. Qarabağda hazırlanmış bu baharı 1866-cı ilə aid edilir, istehsal tarixi məmulatın öz üzərində işlənmişdir. Burada baharı sahibinin adı da göstərilir – Nazxanımın qızı Naringül. Ornamental kəşmir şalının üstünə yun sapla vurulan təkəlduz tikmələri parça dekorasiyası ilə qətiyyənlə birləşmişdir. Məhsulun kənarları və ətəyi boyunca baharı haşiyələyən bu tikmə arxada formasında təqdim olunur. Yanların aşağı küncündə mürəkkəb kompozisiya sxemi naxışın rəng-tekstura xüsusiyyətləri ilə zənginləşdirilmiş iri dekorativ element şəklində verilmişdir. Ritmik naxışın axıcı hərəkətliliyi və şıltaqlığı milli tikmə və ornamental sənət məktəbinin strukturunun dərinliklərinə nüfuz edərək çox fərdi əhval çalarlarını çatdırır. XIX əsrdə qadın üst geyimlərinin qol kənarları və yaxalıqları pilək və muncuqlarla işlənirdi. Buna nail olmaq üçün bədii metal lövhələr və ya kiçik muncuqlar ya birbaşa paltarın üzərinə müəyyən qaydada qoyulur, ya da ayrıca parça zolağına tikilərək üst paltarın ətəyinə və ya yaxasına bərkidilirdi. Sonuncu halda onu “ətəklilik” və ya “yaxalıq” adlandırırdılar. Oxşar yaxalıq, eləcə də XVIII əsrə aid, nəbati naxışlarla bəzədilmiş Şuşa paltarının fraqmenti Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin qoruqlarında saxlanılır. Eyni kolleksiyadan bədii naxışı iki frizdən ibarət boyunluğun fraqmenti diqqəti cəlb edir. Boyunluğun daxili kənarı yanında quşlar olan həyat ağacı formasında rapportlardan ibarət frizlə təmsil olunur. “*Stilizə edilmiş həyat ağacı ilə ayrılmış iki quşun tikmə ustalarının sevimli motivindən ibarət ənənəvi ornament ya üz-üzə duran, ya da əks istiqamətdə təsvir edilmişdir. Bu nümunədə onlar dimdiyi bir-birindən əks tərəfə*

təsvir edilmişdir ki, bu da ayrılığı və ya sevgililər arasında dava-dalaşı simvolizə edir" [9, s.34]. Bu friz kompozisiyaya ritm və simmetriya verən bir sıra üç ləçəkli ilə haşiyələnir. Bütün ornamental motivlər incə rəsmə yaradılmışdır, onun konturu məlilə tikmə ilə – sıx bir spirala bükülmüş, rəngli toz muncuqlarla doldurulmuş nazik metal sapla haşiyələnmişdir.

Növbəti tikmə qadın köynəyinin yaxasını bəzəyir. Tikmənin ornamental kompozisiyasını xalçaların, parçaların, zərgərlik məmulatlarının və dekorativ sənətin digər növlərinin bəzədilməsində geniş istifadə olunan ənənəvi Şərq buta ornamentlərindən birinin təsviri təmsil edir. Tikmə iki frizlə tərtib edilmişdir. Onların biri butalarla, ikinci friz yarpaqlarla növbələşən dalğavari gövdələr üzərində düzülmüş çiçəklərdən ibarət nəbati ornamentdən ibarətdir. Tikmə iri nəbati motivi təsvir edən kəskin küncə tamamlanır. Naxış tikmə texnikası qızılı tikməli konturlu təsvirdən və onu dolduran toz muncuqlardan ibarətdir. Kompozisiyanın ritmi təkcə ornamental motivlərin və rapportun təkrarı ilə deyil, həm də rənglərin təkrarlanması ilə verilir. Dekorativ effekti artırmaq üçün tikmə ustası hər bir rapportun mavi və qırmızı rənglərini ardıcıl olaraq əvəzləyib, butalar isə hər iki rəngi birləşdirir ki, bu da kompozisiyaya bütövlük və tamlıq verir.

Qadın geyimlərinin bir parçası yuxarıda təsvir edilən tikmə texnikası və ornamental motivlərdən istifadə olunan naxışlı zolaqla təmsil olunur. Bu tikmə də iki frizdən ibarətdir. Üst ensiz friz aşağıda bir qövs və yuxarıda üçbucaq ilə bitişik elementə birləşdirən bir üçləçəkliyə ibarət təkrarlanan rapportlardan ibarətdir. Aşağı, enli friz dalğavari gövdələr üzərində düzülmüş stilizə edilmiş nəbati motivlərdən ibarətdir. Kompozisiya məlilə tikmə ilə tamamlanır. Rəng vurğusu qırmızı, mavi və firuzəyin birləşmələrindən ibarətdir.

Bədii tikmələrin hər üç fraqmenti həm ornamental kompozisiyaya, həm rəng tərtibatına, həm də icra texnikasına görə oxşardır ki, bu da onların eyni bölgəyə aid olduğunu göstərir. Bu texnika və ya ornamentlərdən istifadə Qarabağ bölgəsində xüsusi geniş vüsət almışdır.

Azərbaycan ərazisində müxtəlif yollarla şərh edilə bilən vahid bədii ənənə mövcud idi, lakin ornamental və kompozisiya quruluşunun əsas qanunları uzun əsrlər boyu heç bir ciddi dəyişikliyə məruz qalmadı, lakin bu heç də bədii formaların donmuş halqa qaldığına dəlalət etmir. Bu, insanın öz mənşəyinə yaxınlığı, mədəniyyətinə məhəbbət və etnik qrupu qoruyub saxlayan, onun fərqləndirici xüsusiyyəti olan, milli koloriti təşkil edən ənənələrin davamlılığı ilə bağlıdır.

Nəticə

Geyimlərin dekorativ tərtibatında iştirak edən bafta yalnız bəzək kimi istifadə olunmur, həm də utilitar funksiyaya malikdir. Qara və qızılı sapdan toxunmuş dekorativ qaragöz ipin tikişləri örtmək funksiyası da eyni idi. O, qadın köynəklərinin, arxalıqların, baharılının bədii tərtibatında geniş istifadə edilmişdir. Azərbaycan Milli Xalça Muzeyinin kolleksiyasından olan XIX əsrin sonlarına aid Qarabağ kürdüsü də qaragöz ipi ilə bəzədilib. Qırmızı məxmər sırımma kürdünü də qaragöz tikməsi bəzəyir. Bu kürd sansar xəzi ilə haşiyələnmiş və nəbati motivlər şəklində təkəlduz tikmələri ilə bəzədilmişdir.

Müəyyən edilmiş və təhlil edilən dekorativ elementlər Qarabağın ənənəvi qadın geyiminin bədii-estetik obrazının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Ənənəvi geyimi təşkil edən dekorativ elementin əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, o, başqalarının geyim sahibi haqqında təsəvvürlərini formalaşdıran bir növ informasiya əlaməti idi. İnkişaf, formalaşma və təkmilləşmə prosesində dekorativ element insanın bədii-estetik obrazına təsir edərək kostyumun sabit xüsusiyyətinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalça Muzeyi / Red. hey.: T.Bünyadov, K.Əliyeva, S.Sadıxova, T.İbrahimov. – Bakı: – 2017 – 388 s.
2. Əzizbəyova, P.Q. Azərbaycan milli geyimləri / P.Q. Əzizbəyova – M. – 1972 – 318 s.
3. Əzizbəyova, P.Ə. Azərbaycan tikmələri / P.Q. Əzizbəyova – M. – 1971 – 105 s.
4. Əliyeva, G.M. Azərbaycanın bədii parça və tikmələri (XIX-XX əsrlər) / G.M. Əliyeva – Bakı: Elm – 1990 – 186 s.
5. Məlikova, Ş.Y. Azərbaycan Xalça Muzeyi kolleksiyasından bədii tikmələr. / Ş.Y. Məlikova – Bakı – 2017 – 210 s.

6. Vəliyev, F. Qarabağ geyimləri. Kataloq / F. Vəliyev, G.Abdulova – Bakı – Elmin inkişaf fondu – 2016 – 350 s.
7. Алиева, Н.А. Художественно-эстетические особенности декора национального костюма Азербайджана // “Qalib ölkə, qəhrəman xalq”. Doktorant və gənc tədqiqatçıların Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları – Bakı – 2022 – с.287-293.
8. Атакишиева, М.И. Азербайджанская национальная одежда / М.И. Атакишиева, М.А.Джебраилова, В.И.Исламова – Москва: Искусство – 1972.
9. Садыхова, С.Ю. Азербайджанский костюм XIX века / С.Ю. Садыхова – Баку: Элм – 2007 – 192 с.
10. Эфендиев, Р.С. Азербайджанский костюм / Р.С. Эфендиев – Баку – 1963 – 36 с.

**Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının doktorantı
E-mail: nr.samedova@mail.ru*

Nigar Abbasova

ARTISTIC AND CONSTRUCTION FEATURES OF WOMEN’S OUTERWEAR OF THE 19TH CENTURY KARABAKH REGION

The article examines the artistic and design features of women’s outerwear of the 19th century in the Karabakh region of Azerbaijan. Elements of women’s clothing from Karabakh, stored in leading museums in Azerbaijan, were involved in the analysis. It is noted that the structural details of clothing that participated in the creation of the form of national women’s clothing also played a decorative role, which determined the stylistic direction of clothing. Artistic embroidery, which played an important role in the decorative design of women’s clothing, was sewn on the neckline, shoulders, around the perimeter of the dress, on the sleeves, on the front and back shelves, which depended on the type and purpose of the clothing.

Keywords: *Karabakh, national, women’s outerwear, decoration, design solution, decorativeness, element.*

Нигяр Аббасова

ХУДОЖЕСТВЕННО-КОНСТРУКТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОЙ ВЕРХНЕЙ ОДЕЖДЫ XIX ВЕКА КАРАБАХСКОГО РЕГИОНА

В статье рассматриваются художественно-конструктивные особенности женской верхней одежды XIX века Карабахского региона Азербайджана. К анализу были привлечены элементы женской одежды Карабаха, хранящиеся в ведущих музеях Азербайджана. Отмечается, что конструктивные детали одежды, участвовавшие в создании формы национальной женской одежды, играли и декоративную роль, определявшую стилевое направление одежды. Художественная вышивка, игравшая важную роль в декоративном оформлении женской одежды, пришивалась на горловине, плечах, по периметру платья, на рукавах, на передних и задних полочках, что зависело от вида и назначения одежды.

Ключевые слова: *Карабах, национальная, женская верхняя одежда, художественное оформление, конструктивное решение, декоративность, элемент.*

AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir

**İlk daxilolma tarixi: 12.01.2025
Son daxilolma tarixi: 11.02.2025**